

Slovník moderního českého dramatu (úvod)

Projekt *Moderní česká divadelní hra (1896–1989); Mezi textem a inscenací (slovník děl)* představuje kolektivní výzkumný záměr Oddělení pro výzkum 20. století a literatury současné – Týmu pro výzkum moderního českého divadla Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., jenž začal vznikat pod vedením profesora Pavla Janouška. Jeho cílem je vypracovat komplexní lexikografickou publikaci soustřeďující základní informace o klíčových dramatických dílech (textech i jejich inscenacích), která podstatným způsobem zasáhla do literárního a divadelního vývoje a která spoluutvářejí obraz české literární a divadelní kultury. Jedná se tedy o projekt slovníku tzv. dílocentrického, jehož úkolem je zaplnit podstatnou mezeru v českém výzkumu v dané oblasti a přinést odborné veřejnosti publikaci, která formou cca 230 slovníkových hesel podá ucelenou zprávu o zhruba sto letech vývojových proměn českých divadelních her.

Slovník je věnován dramatickým dílům období, které „žilo a tvořilo“ ve znamení představy „moderního umění“. Symbolickým datem „počátku“ je proto rok 1896, kdy se na jevišti poprvé objevila Hilbertova hra *Vina*, mnohými označovaná za první české modernistické drama, a kdy do divadelního života vstoupila také první výrazná modernistická scéna Intimní volné jeviště.¹ Chronologická řada je pak uzavřena rokem pádu komunismu (1989), jenž otevřel zcela novou společenskou a uměleckou situaci. Hesla ve slovníku jsou řazena podle data prvního vstupu do veřejné komunikace, ať již uvedením, nebo otištěním. Publikace by tak měla zachytit klíčové linie české dramatické tvorby zvoleného období – prezentovaná díla budou představovat její reprezentativní vzorek, který zosobňuje jakýsi kánon moderní české dramatiky.

Při samotném výběru dramatických děl je zohledněno několik různorodých kritérií: a) vztah daného díla k určité době či uměleckému směru, b) k tvorbě významného autora, c) ke specifickému dramatickému žánru, d) k určité divadelní poetice a také

1 Východí datum celého slovníku tak odpovídá období nástupu moderního umění, které v českém kontextu již v roce 1895 „odstartovalo“ vydání Manifestu české moderny.

e) k exilovému či samizdatovému komunikačnímu okruhu. Do hesláře jsou zařazena především díla, která vzbudila nezpochybnitelný kritický, divácký (případně i čtenářský) ohlas nebo přišla s výrazně novou poetikou, tedy texty, které v české dramatické literatuře, ale také v historii českého divadelního umění zanechaly jasnou a čitelnou stopu a jsou tak podstatné pro pochopení daného období.

Chystaná publikace vychází z předpokladu, že drama je esenciálně spojeno se dvěma uměleckými druhy: s literaturou a s divadlem. Jednotlivá hesla proto jsou zaměřena jak na popis a analýzu děl samotných, tak také na průzkum literárního a divadelního kontextu, v němž vznikala. Vybraná dramata jsou zde představena z hlediska jejich vnitřního tvarového uspořádání, jednoty jejich významu, kontextu autorovy tvorby, dobových realii a rovněž z hlediska jejich klíčových divadelních realizací, jakož i kritických ohlasů. Zařazené divadelní hry tak jsou interpretovány jako svébytné texty, ale také jako součást dynamicky se měnících kulturních a společenských podmínek.

Struktura jednotlivých hesel a slovníku jakožto celku

Vnitřní strukturace hesel je dána cílem publikace: analyzovat a interpretovat reprezentativní díla moderní české dramatické literatury, ukázat je v souvislostech vývoje národní literatury a divadla, literárního a divadelního života i kritické recepce. Každé slovníkové heslo se tedy skládá z devíti přehledně řazených a oddělených částí. První část hesla, ZÁHLAVÍ, obsahuje bazální údaje o popisovaném díle: jméno autora, název díla, autorský podtitul, datum prvního vydání, nebo rozmnožení rukopisu a prvního divadelního uvedení. Druhý oddíl, CHARAKTERISTIKA DÍLA, v jedné větě vyjádří základní druhovou a žánrovou příslušnost daného textu. Třetí část, POPIS DÍLA, čtenáři poskytne nejpodstatnější informace o kompozici dramatu, údaje o hlavních postavách, ději, stručnou charakteristiku časoprostoru apod. Čtvrtý oddíl, VÝKLAD DÍLA, si klade za cíl vystihnout celkový význam textu, představit jeho tematické a motivické zázemí a ukázat způsoby, jak lze dílu porozumět. V pátém oddíle, DÍLO MEZI DÍLY, jsou soustředěny informace o postavení díla v rámci autorovy tvorby, ale také o souvislostech s díly jiných autorů, a zároveň zde jsou sledovány jednotlivé vývojové linie dramatické literatury jako celku. V šestém oddíle, LITERÁRNÍ A DIVADELNÍ ŽIVOT, čtenář nalezne relevantní informace o genezi a životě díla. Tento oddíl pomůže vsadit popisované drama do kontextu autorova života, politického, sociálního a kulturního kontextu doby vzniku divadelní hry, ale také do soudobého kontextu literárního a divadelního provozu. INSCENACE je pak oddíl, jenž přehledně představí klíčové body života dramatu na českých jevištích a osmá část, RECEPCE, nabídne přehlednou charakteristiku literární a divadelní recepce díla, a to jak z horizontálního pohledu (v různých obdobích), tak z pohledu vertikálního (v různých časopisech podle jejich zaměření apod.).

Poslední oddíl, LITERATURA, rozdělený do šesti sekcí, čtenáři přinese potřebný bibliografický servis, který ho nasměruje k další četbě. V první části objeví soupis časopiseckých, knižních, souborných a agentážních vydání textu, který bude v určitých případech doplněn i o odkaz na divadelní programy, v nichž byla hra přetištěna. V druhé sekci

nalezne seznam dostupných překladů hry do cizích jazyků a třetí pododdíl přinese výčet všech českých divadelních inscenací hry, který bude doplněn o výběr z jejích jinojazyčných (většinou zahraničních) uvedení – v některých případech i amatérskými divadelními soubory. Čtvrtá sekce obsahuje seznam mediálních (filmových, televizních, rozhlasových) adaptací díla, audio či audiovizuálních záznamů divadelních představení toho kterého textu, nebo odkaz na zvukové nosiče, na nichž jsou zaznamenány úryvky z inscenací či pouze vybraná hudební čísla. Pátá část pak čtenáři poskytne podrobný bibliografický výčet informativních textů, rozhovorů, recenzí, studií či monografických prací vztahujících se přímo k rozebírané hře. Poslední sekce, kontext, do hesla přinese odkaz na slovníkové, historiografické či monografické práce, které se sice nekoncentrují přímo na probírané drama, ale pomáhají dílo zasadit do širších historických, žánrových či divadelně-provozních souvislostí. Takto strukturovaná hesla tak poskytnou čtenáři základní informace nejen o dílech samotných, ale také o jejich postavení v určitém dobovém kontextu.

Pro posílení vědomí historického vývoje a dobových souvislostí jsou jednotlivá hesla sdružena do několika dějinných oddílů, díky čemuž slovník narýsuje několik etap, jimiž moderní česká divadelní hra prošla. Tato tzv. vyšší periodizace vychází především z periodizace formulované dosavadní literární a divadelní historiografií. Publikaci proto rozčleníme do osmi etap: I. 1896–1918, II. 1918–1929, III. 1929–1939, IV. 1939–1945, V. 1945–1948, VI. 1948–1958, VII. 1958–1970, VIII. 1970–1989. Každý z uvedených oddílů pak bude uveden krátkým informativním textem, v němž by měla být v základních rysech charakterizovaná celá epocha.

Tímto způsobem rozvržená práce umožní čtenářům slovník užívat různými způsoby, protože jim poskytne několik odlišných rámců, v nichž se moderní dramatická literatura dá sledovat a zkoumat. Publikaci budou moci využívat především čtenáři, kteří si chtějí udělat základní představu o formální výstavbě či významové struktuře určitého díla a také o jeho inscenační historii. Potřebné informace zde najdou i uživatelé, jejichž cílem bude najít seznam relevantní odborné literatury o díle, jeho kritických ohlasech a genezi rukopisu. Slovník však bude sloužit také zájemcům o jednotlivé historické epochy moderního dramatu či o českou moderní dramatikou jako celek. Zamýšlený slovník tedy nejen shromáždí, hierarchizuje a systematizuje poznatky rozesteté v mnoha vědeckých pracích, ale bude zároveň znamenat nový badatelský návrat k jednotlivým dramatickým textům, mnohdy pozapomenutým a nehraným, a jejich hodnocení ze současné perspektivy.

Šest z šedesátých

Vzhledem k tomu, že na této mamutí slovníkové publikaci budeme pracovat ještě několik následujících let, rozhodli jsme se vybraná slovníková hesla publikovat nejprve časopisecky, aby odborná veřejnost mohla ještě v průběhu našeho dlouhodobého snažení vidět některé dílčí výstupy projektu a případně je kriticky zhodnotit. Díky časopisu *Theatralia*, který nám vyšel vstříc a pro naše potřeby zřídil speciální přílohu, tak budete mít možnost seznámit se s vybranými ukázkami slovníkových hesel věnovaných dramátům určité historické epochy.

Z pragmatických důvodů celý slovníkový seriál zahajujeme hrami z období 60. let, neboť se jedná o období z našeho pohledu pro české drama a divadlo v mnoha ohledech určující a v kulturní paměti stále živé. Stejně jako autoři knihy rozhovorů *Šest z šedesátých* (JEŽEK a TICHÝ 2003) však úplně nedodržíme časovou hranici tohoto desetiletí, protože první a poslední zařazená hra zvolenou mez přesahují. Proč? Úvodním textem je heslo literárního historika Michala Přibáně věnované dnes již kultovnímu dílu českého divadelního muzikálu – *Kdyby tisíc klarinetů* Jiřího Suchého a Ivana Vyskočila z roku 1958, který do velké míry předznamenal nástup tzv. malých scén, jejichž význam pro divadelní poetiku 60. let a vůbec další vývoj českého divadla je nezpochybnitelný. Seriál pak uzavírá text literárního historika Marka Lolloka, v němž představuje v mnoha ohledech vizionářskou hru Ladislava Smočka, která vznikla na samotném sklonku desetiletí, ovšem na scénu se dostala až na začátku roku 1970. *Kosmické jaro* tak představuje mezní bod, kam česká dramatická tvorba ještě před tvrdým dopadem normalizace dospěla. Navíc, pokud budeme vycházet z rozčlenění publikace do výše uvedených historických etap, pak časový rámec VII. epochy určené léty 1958–1970 vlastně žádná z vybraných her nepřekračuje.

Zbývající čtyři dramata jsou pak dílem čtyř významných osobností české (nejen) dramatické literatury, v nichž se projevil jednak dobově určující vliv absurdního dramatu, tak také inspirace modelovým dramatem dürrenmattovského typu. Mé vlastní heslo se pokouší dobově ukotvit divadelní prvotinu Milana Kundery *Majitelé klíčů* (1961), v níž lze ještě vysledovat stopy dramatické tvorby padesátých let, ale zvolenou dramatickou technikou i celkovou poetikou ji významně přesahuje, o čemž svědčí nadšené přijetí nejen na scénách celého Východního bloku, ale i v tehdejší demokratickém světě.² Dalším textem této přílohy je slovníkové heslo literární historičky Evy Formánkové, které je rovněž zacílené na dramatickou prvotinu – tentokrát Ivana Klímy. Jeho hra *Zámek* (1964), maskující svou kritiku politických poměrů intertextovým odkazem ke Kafkovu dílu, zastupuje linii modelové hry s detektivním rámcem, v níž je jasně patrný příklon k Dürrenmattovu dramatickému gestu. Naproti tomu všeobecně známé Havlovo *Vyrozumění* (1965) čerpá spíše z tradice absurdních her. Jeho základní téma autor hesla, divadelní historik Libor Vodička, nachází zejména v zobrazení mechanismu „popření identity jedince a celé společnosti prostřednictvím nastolení totalitní orwellovské novořeči“. Literární vědec David Kroča pak čtenářům představuje dílo, které reprezentuje jednu dramaturgickou linii Činoherního klubu: drama *Na koho to slovo padne* Aleny Vostřé (1966), jehož postavy v humorné zkratce obnažují životní styl mládeže šedesátých let.

Přestože tento výbor samozřejmě nemůže obsáhnout zvolenou epochu v celé její komplexnosti a různotvárnosti, zřetelným způsobem upozorňuje na některé určující směry, jimiž se česká dramatická produkce tehdy vydala. Ukazuje nástup divadel malých forem, jež předznamenal zahajovací inscenace Divadla Na zábradlí, a dále přináší

2 „With The Owners of the keys Czech post-war drama broke the bounds of provincialism, and the author's two years' hard work on it were justly rewarded by the relevance the play found with audiences throughout the world.“ (POPKIN 1967) „Hrou Majitelé klíčů prolomilo české poválečné drama hranice provincialismu a autorova dvouletá tvrdá práce tak byla zasluženě odměněna, neboť význam hry objevili diváci po celém světě.“ (pracovní překlad A. M.)

i náčrt vývoje žánru modelové hry a specificky české odnože absurdního dramatu. Výbor uzavírají dva texty bytostně spojené s jednou z nejvýznamnějších činoherních scén druhé poloviny 20. století, s divadelní poetikou Činoherního klubu. Skrze „příběh“ vybraných šesti dramát tak čtenář tohoto slovníkového speciálu, jak doufáme, nahlédne základní kontury české dramatické literatury 60. let a udělá si jasnější představu o pozici dramatického textu v tehdejší divadelním provozu. Vážení čtenáři, přejeme Vám příjemné čtení.

Za autorský kolektiv

Aleš Merenus

Bibliografie

JEŽEK, Vlastimil a Zdeněk TICHÝ. 2003. *Šest z šedesátých*. Praha: Radioservis, 2003.

POPKIN, Henry. 1967. Theatre in Eastern Europe. *Tulane Drama Review* 11 (1967): 3: 31.

